

Arbeidsmigranten uit Polen, Roemenië en Bulgarije in Den Haag:

Sociale leefsituatie, arbeidspositie en toekomstperspectief

Erik Snel

Sanne van de Pol

Jack Burgers

Godfried Engbersen

Maria Ilies

Robbert van der Meij

Katja Rusinovic

Afdeling Sociologie
Erasmus Universiteit Rotterdam

Projectconsortium

Binnen het onderzoeksprogramma 'Kennis voor krachtige Steden' van Nicis Institute zijn meer dan veertig projecten in uitvoering. Dit rapport is het resultaat van een van deze onderzoeken, namelijk het onderzoek 'Arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa: sociale leefsituatie en arbeidspositie'. Ieder onderzoeksproject wordt uitgevoerd door een consortium van één of enkele universitaire onderzoeksgroepen en een aantal stedelijke partijen. Het is een samenwerkingsverband tussen wetenschappers en professionals uit de stedelijke praktijk.

Het consortium voor dit onderzoek bestaat uit:

- Erasmus Universiteit Rotterdam (EUR)
- gemeente Breda
- gemeente Den Haag
- gemeente Dordrecht
- gemeente Hillegom
- gemeente Katwijk
- gemeente Moerdijk
- gemeente Rotterdam
- gemeente Westland
- gemeente Zundert
- Nicis Institute.

Projectleider van het onderzoek is prof. dr. Godfried Engbersen, hoogleraar sociologie (EUR).

Dit rapport betreft het onderzoek in Den Haag. Het is het derde rapport in een serie over dit project. Eerder verschenen de onderzoeksrapporten over Rotterdam en West-Brabant:

Snel, E., J. Burgers, G. Engbersen, M. Ilies, R. van der Meij en K. Rusinovic (2010). *Arbeidsmigranten uit Bulgarije, Polen en Roemenië in Rotterdam. Sociale leefsituatie en arbeidspositie*. Den Haag: Nicis Institute.

Burgers J., S. van de Pol. E. Snel, G. Engbersen, M. Ilies, R. van der Meij en K. Rusinovic (2010). *Arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië in West-Brabant. Arbeidsmarktpositie, leefsituatie en toekomstperspectief*. Den Haag: Nicis Institute.

Inhoudsopgave

1. Inleiding en conclusies	5
2. Werving van respondenten en representativiteit	13
3. Achtergrondkenmerken van respondenten	15
4. Aankomst in Nederland	17
5. Onderwijs- en arbeidsmarktpositie	23
6. Huisvesting	35
7. Toekomstperspectief	41
Literatuur	45
Bijlage A	47

1 Inleiding en conclusies

Ook in de gemeente Den Haag zijn arbeidsmigranten uit diverse Midden- en Oost-Europese landen (in het volgende aangeduid als MOE-landen) een alledaags verschijnsel geworden. Al voor de uitbreiding van de Europese Unie (verder EU) in 2004 en 2007 waren er in Nederland vooral Poolse tijdelijke arbeidsmigranten actief, met name in de tuinbouw. In mei 2004 traden Polen en zeven andere MOE-landen¹ toe tot de EU, in januari 2007 gevolgd door Roemenië en Bulgarije. Het aantal formeel geregistreerde migranten afkomstig uit de diverse MOE-landen is sinds 2004 meer dan verdubbeld. Per 1 januari 2004 – vóór de EU-uitbreiding – woonden ruim 40.000 personen geboren in een van de nieuwe EU-lidstaten in Nederland. Per 1 januari 2010 was hun aantal toegenomen tot 102.000, waaronder 57.000 Polen. Lang niet iedere arbeidsmigrant uit de MOE-landen is echter formeel ingeschreven. Immers, alleen personen die langer dan vier maanden in Nederland verblijven dan wel van plan zijn om langer dan vier maanden in Nederland te verblijven, moeten zich inschrijven in de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA). Weltevrede et al. (2009) schatten dat op 1 januari 2009 ongeveer 160.000 arbeidsmigranten uit de MOE-landen in Nederland werkzaam waren. In deze studie kijken we alleen naar arbeidsmigranten afkomstig uit Polen, Roemenië en Bulgarije.

De Nederlandse economie profiteert van de komst van de 'MOE-landers', maar de arbeidsmigratie uit Midden- en Oost-Europa brengt ook een aantal problemen met zich mee. Deze worden ook gevoeld in de gemeente Den Haag. Er wonen sinds begin 2010 ruim tienduizend ingezetenen afkomstig uit de MOE-landen in Den Haag (onderstaande tabel). Althans, zoveel MOE-landers hebben zich formeel ingeschreven in de Hofstad. De gemeente gaat er echter vanuit dat het feitelijke aantal MOE-landers in Den Haag twee- tot driemaal zo hoog ligt (Gemeente Den Haag 2010).

¹ De nieuwe EU-lidstaten in Midden- en Oost-Europa zijn Estland, Letland, Litouwen, Polen, Tsjechië, Slowakije, Hongarije en Slovenië (sinds 2004) plus Bulgarije en Roemenië (sinds 2007). Daarnaast traden Malta en Cyprus in 2004 toe tot de EU.

Tabel 1. Aantal in Den Haag ingeschreven arbeidsmigranten* uit Midden- en Oost-Europa (2008-2010)

	2008	2009	2010	2008= 100
Polen	2588	3721	4734	183
Bulgaren	1577	3062	3625	230
Roemenen	324	392	465	144
Overige MOE-landers	946	1210	1441	152
Totaal	5435	8385	10265	194

*Personen met een dubbele nationaliteit (MOE-landen/Nederlands) niet meegeteld
Bron: Gemeente Den Haag (2010: 5)

Het aantal formeel in Den Haag ingeschreven personen afkomstig uit de MOE-landen is de afgelopen twee jaar bijna verdubbeld. De grootste deelpopulatie betreft Poolse burgers; krap de helft (46 procent) van de in Den Haag ingeschreven MOE-landers betreft Polen. De snelst groeiende subpopulatie zijn echter Bulgaren. Het aantal formeel ingeschreven Bulgaren in Den Haag is de afgelopen twee jaar meer dan verdubbeld. De formeel geregistreerde MOE-landers in Den Haag wonen voornamelijk in een aantal Haagse stadsdelen, namelijk Centrum, Escamp en Laak, gevolgd door Segbroek en Scheveningen.

De gemeente Den Haag constateert dat het met veel MOE-landers in Den Haag goed gaat, maar dat er ook sprake is van problematische situaties. In een recent beleidsdocument van het college van B en W in Den Haag over deze categorie nieuwe stadsbewoners heet het:

*"De grootste groep MOE-landers doet het goed in Den Haag. Zij nemen deel aan het arbeidsproces, zijn waardevol voor de economie en integreren geleidelijk. Met de komst van deze nieuwkomers doen zich echter ook knelpunten voor. De arbeidsomstandigheden van MOE-landers zijn niet altijd ideaal. Economische misstanden doen zich vooral voor bij het werken voor minder dan het wettelijke minimumloon onder slechte omstandigheden, maar ook illegale tewerkstelling van met name Bulgaren en Roemenen komt voor. Door taalproblemen en onbekendheid met de Nederlandse wet- en regelgeving zijn zij extra kwetsbaar voor uitbuiting. Ook de woonsituatie en arbeidsomstandigheden zijn vaak problematisch."*¹

Een deel van de problemen rondom MOE-landers komt wellicht voort uit de ambivalente juridische positie waarin sommige groepen verkeren. De juridische positie van arbeidsmigranten uit de MOE-landen is namelijk niet voor alle groepen gelijk. Voor burgers uit alle EU-landen geldt dat ze vrij zijn om naar Nederland (of andere EU-landen) te komen. Burgers

¹ Brief van B&W Den Haag aan de gemeenteraad van Den Haag betreffende 'Stand van zaken arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa', d.d. 19 oktober 2010.

van Polen en de andere nieuwe EU-lidstaten van 2004 hebben inmiddels daarnaast ook vrije toegang tot de Nederlandse arbeidsmarkt. De eerste drie jaar na de EU-uitbreiding (tot mei 2007) gold voor hen de zogenaamde overgangperiode. Deze hield in dat werknemers uit deze landen, net als voorheen, moesten beschikken over een formele tewerkstellingsvergunning (TWV) om hier te kunnen werken. Voorwaarde hier toe is dat men moet zijn uitgenodigd door een Nederlandse werkgever. Daarnaast konden burgers uit de nieuwe lidstaten zich wel meteen als zelfstandig ondernemer in Nederland vestigen.

Voor burgers van Roemenië en Bulgarije, beiden in 2007 tot de EU toegetroden, geldt deze 'overgangperiode' nog steeds. Roemenen en Bulgaren kunnen weliswaar vrij naar Nederland reizen, maar kunnen alleen met een formele tewerkstellingsvergunning of als zelfstandig ondernemer economisch actief worden. Het gevolg van deze ambivalente juridische positie – wel legaal toegang tot Nederland, maar niet of slechts beperkt toegang tot de Nederlandse arbeidsmarkt – is dat veel Bulgaarse en Roemeense respondenten geen toegang hebben tot de formele arbeidsmarkt (alleen als zelfstandige). In de praktijk betekent dit, dat ze voor werk en soms ook huisvesting zijn aangewezen op informele circuits. Overigens zullen we zien dat dit voor de Roemenen onder onze respondenten anders uitwerkt dan voor de Bulgaren. Terwijl veel Roemeense respondenten vrij hoog opgeleid zijn en mede daardoor vaker werkzaam zijn in formele arbeid en ook in hogere beroepen, zijn onze Bulgaarse respondenten vaak wat lager opgeleid en sterk geconcentreerd in de informele economie. Bijna twee derde van onze Bulgaarse respondenten is werkzaam in een informeel arrangement. Dit laatste bleek ook uit ons eerdere onderzoek, eveneens in het kader van dit onderzoeksproject, onder arbeidsmigranten afkomstig uit de MOE-landen in Rotterdam (Snel et al. 2010)..

Onderhavige studie beschrijft niet het in Den Haag gevoerde overheidsbeleid voor MOE-landers noch de ontwikkelingen omtrent deze categorie nieuwe arbeidsmigranten in het algemeen, maar meer specifiek de uitkomsten van onze interviews met arbeidsmigranten afkomstig uit Polen, Roemenië en Bulgarije. We hebben in totaal 123 personen geïnterviewd (51 Bulgaren, 42 Polen en 30 Roemenen). Wij besteden in deze studie bijzondere aandacht aan de groep Bulgaren omdat we, mede door eerdere onderzoeksbevindingen in Rotterdam, menen dat dit de meest problematische en kwetsbare categorie is (Snel et al. 2010). Bovendien zijn de Bulgaren de snelst groeiende categorie onder de MOE-landers in Den Haag. Met nadruk willen we stellen dat onze onderzoeksbevindingen niet representatief zijn voor alle Poolse, Roemeense en Bulgaarse arbeidsmigranten in Den Haag. We zijn bij ons onderzoek niet vertrokken vanuit een representatieve steekproef van in Den Haag ingeschreven

Poolse, Bulgaarse en Roemeense burgers.¹ Wel hebben we bij het selecteren van respondenten nadrukkelijk nagestreefd om heterogeniteit in de totale onderzoekspopulatie te krijgen. Daarom zijn de respondenten op diverse manieren² en via diverse vindplaatsen geselecteerd. Hiermee geeft ons onderzoek dus geen representatief beeld van alle Polen, Bulgaren of Roemenen in Den Haag. Wel hebben we geprobeerd de bestaande diversiteit in de drie groepen zo goed mogelijk in kaart te brengen. Zo laten we bijvoorbeeld zien dat er niet alleen aanzienlijke verschillen bestaan in onderwijsniveau, arbeidsmarktpositie en migratiemotieven, maar ook dat migranten over verschillende (migratie-)netwerken beschikken die hun komst naar Den Haag in meer of mindere mate hebben gefaciliteerd. Deze *achterliggende factoren en processen* maken het mogelijk om te generaliseren naar de algemene kenmerken van het incorporatieproces van drie groepen in de Haagse samenleving.

Bij alle herkomstgroepen was de meerderheid van de respondenten jonger dan dertig jaar, bij de Roemeense respondenten was zelfs twee derde jonger dan dertig. Bulgaarse respondenten waren verhoudingsgewijs wat ouder: een kwart van hen was veertig jaar of ouder. We interviewden iets meer vrouwen dan mannen, maar dit verschilde sterk per groep. Bij de Poolse respondenten interviewden we evenveel mannen en vrouwen. Bij de Roemeense respondenten waren vrouwen sterk oververtegenwoordigd, terwijl dit bij de Bulgaarse respondenten voor de mannen gold. Bij de Roemeense respondenten ging het deels om vormen van kennismigratie van hoogopgeleide vrouwen, bij de Bulgaarse respondenten betrof het traditionele vormen van arbeidsmigratie van lager geschoolden waarin mannen domineren.

Een kwart van de respondenten is in 2009 of 2010 voor het eerst naar Nederland gekomen, veertig procent van de geïnterviewde Polen was echter al in 2006 of eerder voor het eerst naar Nederland gekomen om te werken. De Bulgaarse respondenten, en in mindere mate de Roemeense respondenten, kwamen veelal meer recent naar Nederland. Ruim tachtig procent van de respondenten staat naar eigen zeggen ingeschreven in het GBA. Het aandeel formeel ingeschreven migranten ligt daarmee in ons onderzoek hoger dan de gemeente tot dusver aannam. Wellicht komt dit doordat wij relatief veel hoog opgeleide respondenten hebben gesproken, die een meer gevestigde arbeidspositie hebben en dus vaker staan ingeschreven. Misschien gaven respondenten

¹ Dit was ook niet mogelijk omdat slechts een deel van de in Den Haag aanwezige arbeidsmigranten uit de MOE-landen zich formeel heeft ingeschreven in de GBA. Zouden we ons onderzoek enkel op deze categorie richten, dan zou het waarschijnlijk een vrij selectief beeld geven van de in Den Haag aanwezige arbeidsmigranten. Men kan er immers vanuit gaan dat vooral migranten die hun zaken (qua werk, huisvesting, enzovoort) goed op orde hebben zich formeel inschrijven.

² Zo hebben we ieder interview afgesloten met de vraag of de respondent landgenoten kende die we ook konden interviewen (*snowball sampling*).

ook sociaal wenselijke antwoorden. Het is echter ook mogelijk dat veel van onze respondenten, die veelal langdurig in Nederland willen blijven, zich geheel volgens de regels hebben ingeschreven. Dat zou betekenen dat meer arbeidsmigranten uit de MOE-landen zich formeel inschrijven dan tot dusver wordt gedacht.

Werk was voor alle drie de groepen de meest genoemde reden om naar Nederland te komen. Daarnaast werden vooral Bulgaarse respondenten ook aangetrokken door al in Nederland aanwezige sociale netwerken (familieleden, vrienden en andere landgenoten). Voor sommige respondenten waren de voorzieningen in Nederland (onderwijs voor zichzelf of voor de kinderen, sociale zekerheid) een reden om hier te komen. De ruime meerderheid van de respondenten kwam alleen naar Nederland. De Poolse geïnterviewden kwamen wat vaker met hun partner, kinderen en/of andere familieleden naar Nederland. Het lijkt hier daarom meer om vestigers te gaan.

De respondenten zijn over het algemeen vrij hoog opgeleid. Bij de Roemeense respondenten heeft zelfs drie kwart een academische of hbo-opleiding afgerond, maar ook bij de andere groepen heeft de overgrote meerderheid van de respondenten tot minimaal het achttiende levensjaar onderwijs gevolgd. Dit komt in Nederland overeen met havo-, vwo- of mbo-niveau. We hebben ook naar de arbeidsmarktpositie in het land van herkomst gevraagd. Een kwart (Polen, Bulgaren) tot de helft (Roemenen) van de respondenten had in eigen land een vast arbeidscontract, dat ze kennelijk hebben opgegeven om hier te werken. Daarnaast kwam een aanzienlijke groep respondenten (twintig tot dertig procent) direct van school of de universiteit om in Nederland te werken. Een op de vier Bulgaarse respondenten was in eigen land werkloos en op zoek naar werk. Bij de andere groepen (vooral bij de Roemeense respondenten) kwam dit beduidend minder vaak voor.

Hoe is de arbeidspositie van de drie groepen in Nederland? De grote meerderheid van de Poolse respondenten (bijna tachtig procent) werkt formeel – al dan niet tijdelijk, via een uitzendbureau of als zelfstandig ondernemer. Dit geldt ook voor twee derde van de Roemeense respondenten. Ruim een kwart van de Roemeense respondenten werkt echter informeel. Ook de meerderheid (ruim zestig procent) van de Bulgaarse respondenten werkt op basis van een informeel ('mondeling') contract. Voor zowel Bulgaren als Roemenen geldt een TWV-verplichting. Roemeense respondenten zijn echter vaker hoger opgeleid dan Bulgaarse respondenten en verkrijgen kennelijk gemakkelijker een TWV en dus toegang tot formele arbeid. Bij de Poolse en Bulgaarse respondenten werkt minimaal drie kwart van de respondenten in laag geclassificeerde beroepen. Het betreft deels geschoolde arbeid (timmerman, elektricien en schilder), deels ongeschoold werk. Een op de drie geïnterviewde Po-

len werkt in de agrarische sector (tuinbouw). Bij de andere groepen komt dit vrijwel niet voor. Bij de Roemeense respondenten werkt ongeveer de helft in een dergelijk laag geclassificeerd beroep. Een op de drie Roemeense respondenten heeft echter een beduidend hoger gekwalificeerd beroep (zoals financieel consultant, ingenieur, ICT-specialist of projectmanager). De meerderheid van alle respondenten zegt voor hoger dan wel voor ander werk te zijn opgeleid dan ze in Nederland doen.

Twee op de drie respondenten werken in Den Haag zelf. Vooral Bulgaarse respondenten werken veelal in de Hofstad. Dit is niet verwonderlijk; zij zijn niet actief in de land- en tuinbouw, zoals de Poolse respondenten, maar hebben vaak allerlei baantjes of andere activiteiten in de stedelijke economie. Ook de Roemeense respondenten werken in meerderheid in Den Haag. Wat betreft de Poolse groep werkt veertig procent van de respondenten in de stad zelf, 26 procent in het Westland en de rest elders in Nederland. Het is dus niet zo dat de meeste MOE-landers in ons onderzoek alleen in Den Haag wonen en elders werken.

Bijna negen op de tien Bulgaarse respondenten wonen in een complex, huis of appartement waar ze een keuken en badkamer delen met anderen. Poolse en vooral Roemeense respondenten hebben vaker een eigen accommodatie; ze wonen voornamelijk in appartementen. Een op de drie respondenten woont vrij goedkoop (huur tot 300 euro per maand). De meesten delen dan ook hun accommodatie met anderen. Tussen twintig en dertig procent van de respondenten betaalt tussen 300 en 600 euro uur en nog eens twintig procent betaalt 600 euro of meer. Bulgaarse respondenten betalen over het algemeen de laagste huren, Poolse respondenten de hoogste. Slechts een op de tien respondenten is (zeer) ontevreden met de huidige woonsituatie. De Poolse respondenten zijn verhoudingsgewijs het minst vaak (zeer) tevreden, maar deze verschillen zijn niet bijzonder groot.

Ongeveer de helft van de respondenten wil langdurig (minimaal drie jaar) in Nederland blijven. Bij de Poolse respondenten komt dit vaker voor dan bij de Roemeense en Bulgaarse respondenten. Slechts een kleine minderheid van de geïnterviewden (tien tot twintig procent) wil hooguit twee jaar in Nederland blijven. Opmerkelijk is ook het hoge aantal respondenten dat zegt niet te weten hoe lang ze in Nederland zullen blijven (bij de Roemeense groep zelfs bijna veertig procent). Dit tekent de onzekerheid over de verblijfsintenties van veel arbeidsmigranten uit de MOE-landen. Vooral Roemeense en Bulgaarse respondenten zeggen relatief vaak dat ze, behalve in Nederland, ook in een ander EU-land willen werken. Beschikbaarheid van werk is een veel genoemde reden om al dan niet naar eigen land terug te gaan, Poolse respondenten noemen daarnaast ook de familiale situatie.

Dit onderzoek maakt deel uit van een omvattend onderzoeksproject naar de leefsituatie en arbeidspositie van arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa. Het is, in samenwerking met Nicis Institute en negen Nederlandse gemeenten, ontwikkeld door de Erasmus Universiteit Rotterdam. Het onderzoek vindt, zoals eerder opgemerkt, behalve in Den Haag ook plaats in de gemeenten Rotterdam, Dordrecht, Hillegom, Katwijk, Westland, Zundert, Breda en Moerdijk. Recentelijk zijn de eerste rapporten verschenen over Rotterdam (Snel et al. 2010) en diverse gemeenten in West-Brabant (Burgers et al. 2011).

In deze rapportage bespreken wij de belangrijkste resultaten uit het Haagse deel van het onderzoek. Daarbij komen zes thema's aan de orde:

- werving van respondenten en representativiteit;
- achtergrondkenmerken van respondenten;
- aankomst in Nederland;
- onderwijs en arbeidsmarktpositie;
- huisvesting;
- toekomstperspectief.

2. Werving van respondenten en representativiteit

Het veldwerk voor dit onderzoek heeft grotendeels plaatsgevonden in mei 2010. In totaal zijn er in deze periode 123 arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa geïnterviewd. Van deze respondenten waren er 42 afkomstig uit Polen, 30 uit Roemenië en 51 uit Bulgarije. In één geval kwam de nationaliteit niet overeen met het geboorteland. Deze persoon is naar eigen zeggen Roemeens-Hongaars.

Tabel 2. Respondenten in Den Haag naar geboorteland en nationaliteit

	Naar geboorteland		Naar nationaliteit	
	N	%	N	%
Polen	42	34	42	34
Roemenië	30	24	29	24
Bulgarije	51	42	51	41
Anders	0	0	1	1
Totaal	123	100	123	100

De respondenten zijn benaderd en geïnterviewd door *native speaking* interviewers, merendeels buitenlandse studenten van de Erasmus Universiteit Rotterdam (EUR). Zij kregen daarvoor een interviewtraining. Zij bleken vrij gemakkelijk in staat om respondenten uit eigen land te vinden en te interviewen. In Den Haag was het relatief eenvoudig om respondenten te vinden. Interviewers hebben op straat, in winkels en in cafés landgenoten ontmoet die wilden meewerken. Denk hierbij aan de Bulgaarse en Poolse winkels en cafés, in verschillende wijken, waar migranten vaak naar toe gaan. De respondenten zijn deels via meewerkende respondenten gevonden (elk interview werd afgesloten met de vraag of men landgenoten kende die ook geïnterviewd wilden worden). Via de Bulgaarse kerk en via netwerksites op het internet hebben de interviewers ook contact kunnen leggen. Tot slot heeft eerder onderzoek binnen de arbeidsmigrantenpopulatie geleid tot het ontmoeten van respondenten.

De verhouding tussen het aantal geïnterviewde respondenten uit Bulgarije, Roemenië en Polen is uiteraard geen afspiegeling van het aantal personen afkomstig uit deze landen dat in Den Haag woont. Wij hebben relatief veel Bulgaren gesproken, omdat over hun positie weinig informatie voor handen was, maar zij wel de snelst groeiende categorie onder de MOE-landers in Den Haag zijn. Daarbij hebben wij extra interviews met hen gedaan omdat bij eerder onderzoek onder MOE-landers

in Rotterdam de Bulgaarse groep een problematische categorie bleek (Snel e.a. 2010). Benadrukt moet worden, dat dit onderzoek niet pretendeert een representatief beeld te schetsen van alle Bulgaarse, Roemeense en Poolse arbeidsmigranten in Den Haag. De groepen geïnterviewden zijn beperkt van omvang en kunnen geen representatief beeld geven. Wel is bij het selecteren van respondenten nadrukkelijk nagestreefd om heterogeniteit in de totale populatie te krijgen. Daarom zijn de personen op diverse manieren en via diverse vindplaatsen geselecteerd. We hebben de diversiteit die binnen de drie groepen bestaat zo goed mogelijk in kaart proberen te brengen.

Het feit dat dit onderzoek niet representatief is, wil niet zeggen dat de resultaten niet te generaliseren zijn. In deze studie laten we bijvoorbeeld zien dat er verschillen bestaan in juridische status, onderwijsniveau en arbeidsmarktpositie (in Den Haag en in het land van herkomst), evenals in migratiemotieven en sociale netwerken. Deze verschillen bieden een eerste verklaring voor de manieren waarop de drie afzonderlijke groepen leven en werken in Den Haag. Inzicht in deze achterliggende factoren en processen maakt het mogelijk om te generaliseren naar de algemene kenmerken van het incorporatieproces van drie groepen in de Haagse samenleving. We kunnen echter geen precieze uitspraken doen over de mate waarin een bepaald verschijnsel (bijvoorbeeld participatie in de informele economie) zich voordoet.

3. Achtergrondkenmerken van de respondenten

We hebben allereerst gekeken naar enkele achtergrondkenmerken (seks, leeftijd) van de geïnterviewde arbeidsmigranten.

Tabel 3. Respondenten in Den Haag naar leeftijd en geslacht¹

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Geslacht								
Man	20	47%	7	30%	31	61%	58	47%
Vrouw	22	52%	23	67%	20	39%	65	53%
Leeftijdscategorie								
t/m 30	24	57%	20	67%	25	49%	69	56%
31-40	13	31%	8	27%	13	25%	34	28%
41 of ouder	5	12%	2	7%	13	25%	20	16%
Totaal	42		30		51		123	

Uit bovenstaande tabel blijkt dat we in ons onderzoek ongeveer evenveel mannen als vrouwen hebben gesproken. Als we echter per bevolkingsgroep kijken geldt dit eigenlijk alleen voor de Polen. Bij de Roemeense respondenten zijn vrouwen sterk oververtegenwoordigd, terwijl dit bij de Bulgaarse respondenten voor de mannen geldt. Hetzelfde beeld, zij het iets minder geprononceerd, zien we ook bij de formeel in Den Haag geregistreerde Polen, Roemenen en Bulgaren.² Zoals we later

¹ In tabellen hebben we ook percentages opgenomen. Gegeven de kleine aantallen respondenten per bevolkingsgroep is het gevaar daarvan dat er een schijnexactheid wordt gesuggereerd. Een verschuiving van twee of drie respondenten van de ene naar de andere categorie kan, uitgedrukt in procenten, een grote verschuiving tot gevolg hebben. De percentages zijn berekend en weergegeven om de verhoudingen tussen de verschillende categorieën arbeidsmigranten wat gemakkelijker te kunnen lezen. Voorzichtigheid is geboden bij de interpretatie daarvan. In de tekst worden de verhoudingen tussen verschillende categorieën zoals mannen en vrouwen of uiteenlopende leeftijdsgroepen in grovere termen aangeduid.

² In 2010 stonden in Den Haag in totaal 9603 Polen, Bulgaren en Roemenen formeel ingeschreven in het GBA (naar nationaliteit). In ons onderzoek gaat het echter om arbeidsmigranten, dus personen in de werkzame leeftijd (pakweg tussen 20 en 64 jaar). Dat waren 7664 personen. Van de 4025 in Den Haag geregistreerde Polen in deze leeftijdscategorie was 47 procent man en 53 procent vrouw. Bij 3109 geregistreerde Bulgaren was dat precies omgekeerd (53 procent man en 47 procent vrouw). Bij de 530 geregistreerde Roemenen in de werkzame leeftijd domineerden daarentegen vrouwen (39 procent man, 61 procent vrouw). GBA-gegevens Gemeente Den Haag (onze bewerking).

zullen zien, hangen deze verschillen samen met verschillen in type arbeidsmigratie. In het geval van de Roemenen gaat het deels om vormen van kennismigratie van hoogopgeleide vrouwen, in het geval van de Bulgaren betreft het traditionele vormen van arbeidsmigratie van lager geschoolden waarin mannen domineren. Als we naar de leeftijd van de respondenten kijken blijkt dat het vooral om jonge(re) migranten gaat. Bij de Roemenen is twee derde van de respondenten hooguit dertig jaar, bij de Bulgaren en Polen is dat de helft of meer. Alleen bij de Bulgaren is ook de oudste door ons onderscheiden leeftijdscategorie goed vertegenwoordigd. Een kwart van de Bulgaarse respondenten is ouder dan veertig jaar.

We hebben ook gevraagd uit welke regio in het land van herkomst de migranten afkomstig zijn. Wat betreft de Polen viel het op dat bijna uit elke Poolse regio wel een aantal respondenten kwam. Eén regio kwam relatief vaak voor. Vijftien Poolse respondenten kwamen uit Lubelskie, een regio in het oosten van Polen. Ook de Bulgaarse respondenten komen uit verschillende regio's in het land van herkomst. De helft van hen kwam hetzij uit de hoofdstad Sofia dan wel uit de regio Plovdiv (waar de Turkse minderheid woont). De meeste Roemeense respondenten kwamen uit de hoofdstad Boekarest, maar daarnaast kwamen arbeidsmigranten uit andere regio's verspreid in het land. Dat relatief veel migranten uit de hoofdsteden afkomstig zijn is niet verwonderlijk. Vaak migreert men eerst intern (naar de hoofdstad) voordat men naar het buitenland vertrekt.

4. Aankomst in Nederland

Tabel 4 laat zien wanneer de respondenten voor het eerst naar Nederland zijn gekomen. Voor ongeveer een kwart van de geïnterviewden was dat pas in 2009 of 2010 voor het eerst naar Nederland gekomen. Vooral bij de Bulgaarse groep zijn relatief veel respondenten pas recent naar Nederland gekomen, bijna veertig procent. Onze Roemeense respondenten waren gemiddeld langer in Nederland dan de Bulgaarse, maar korter dan de Poolse respondenten. Een aanzienlijke minderheid van de Poolse kwam al 2006 of eerder naar Nederland. De verklaring van deze verschillen ligt uiteraard in de verschillende momenten van toetreding tot de EU. Polen trad in 2004 toe tot de EU. Sindsdien kunnen Poolse burgers vrij naar Nederland reizen. Maar ook vóór 2004 bestonden er bilaterale overeenkomsten tussen Polen en Nederland, ter facilitering van bepaalde vormen van arbeidsmigratie (in de land- en tuinbouw). Bulgarije en Roemenië traden in 2007 toe tot de EU. Sindsdien kunnen ook Bulgaarse en Roemeense burgers vrij naar Nederland reizen.

Tabel 4. Wanneer voor het eerst naar Nederland gekomen?

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
2006 of eerder	17	41%	9	30%	10	20%	36	29%
2007	10	24%	9	30%	13	25%	32	26%
2008	9	21%	7	23%	8	16%	24	20%
2009	6	14%	5	17%	18	35%	29	24%
2010	0	0%	0	0%	2	4%	2	2%
Totaal	42		30		51		123	

Tabel 5 laat zien waarom de migranten naar Nederland zijn gekomen. De respondenten konden meerdere redenen aangeven. Niet verwonderlijk voor arbeidsmigranten zijn onze respondenten vooral vanwege werkgerelateerde motieven naar Nederland gekomen. Alleen bij de Roemenen speelt dit wat minder dan bij de andere groepen. Wel opmerkelijk is dat zo weinig respondenten naar Nederland zijn gekomen vanwege een uitnodiging van de werkgever, terwijl dit de normale procedure is om met een formele TWV in Nederland te kunnen werken. Polen hebben sinds 2007 geen TWV meer nodig, maar voor de Roemenen en Bulgaren speelt dit nog wel een rol. Desondanks zeggen slechts enkele Bulgaarse en Roemeense respondenten dat ze vanwege een uitnodiging van de werkgever naar Nederland zijn gekomen (slechts vijf van de dertig Roemeense respondenten en eveneens vijf van de 51 Bulgaarse en Roemeense respondenten zeggen dit). De meeste respondenten geven aan wegens de beschikbaarheid van werk en het hogere salaris, en in

mindere mate vanwege betere werkomstandigheden naar Nederland te zijn gekomen.

Behalve werk zijn ook sociale netwerken een veel genoemde reden voor onze respondenten om naar Nederland te komen. Voor zowel Poolse als Roemeense respondenten speelt de aanwezigheid van familie een rol bij de overkomst naar Nederland. Bij de Bulgaarse respondenten waren het eerder vrienden, en niet zozeer familie, die hen waren voorgegaan in hun migratie naar Nederland. Deze communale betrekkingen vergemakkelijken het migratieproces; het gaat hier dus om een vorm van kettingmigratie. Bij de Roemeense respondenten zijn daarnaast de voorzieningen in Nederland een reden om hier te komen. Behalve de sociale voorzieningen noemen zij ook, en zelfs in sterkere mate, de onderwijsvoorzieningen voor zichzelf en eventuele kinderen als reden om naar Nederland te komen. Ten slotte worden nog enkele andere motieven genoemd, zoals de mogelijkheid om zich hier in het Engels verstaanbaar te maken (alleen bij de Roemeense en Poolse respondenten) en ook de Nederlandse cultuur.

Tabel 5. Redenen om naar Nederland te komen

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Werk (totaal)	56	50%	39	41%	50	49%	145	47%
- Gevraagd door werkgever	1	1%	5	5%	5	5%	11	4%
- Beschikbaarheid van werk	25	23%	9	10%	17	17%	51	17%
- Hoger salaris	14	13%	17	18%	19	19%	50	16%
- Betere werkomstandigheden	16	14%	8	9%	9	9%	33	11%
Sociale netwerken (totaal)	28	25%	19	20%	37	36%	84	27%
- Aanwezigheid familie	16	14%	13	14%	6	6%	35	11%
- Aanwezigheid vrienden	11	10%	6	6%	24	24%	41	13%
- Aanwezigheid landgenoten	1	1%	0	0%	7	7%	8	3%
Voorzieningen (totaal)	12	11%	21	22%	12	12%	45	15%
- Lagere woonlasten	1	1%	0	0%	0	0%	1	0%
- Opleiding van kinderen	3	3%	4	4%	1	1%	8	3%
- Betere huisvesting	1	1%	1	1%	1	1%	3	1%
- Goede sociale voorzieningen	1	1%	7	7%	9	9%	17	6%
- Eigen opleiding en training	6	5%	9	10%	1	1%	16	5%
Anders (totaal)	15	14%	15	16%	3	3%	33	11%
- Engelse taal	7	6%	6	6%	1	1%	14	5%
- Duitse taal	2	2%	0	0%	0	0%	2	1%
- Nederlandse cultuur	3	3%	3	3%	2	2%	8	3%
- Overig	3	3%	6	6%	0	0%	9	3%
Totaal	111		94		102		307	

Met wie zijn de migranten naar Nederland gegaan? Tabel 6 laat zien dat de meerderheid van de respondenten alleen naar Nederland is gekomen. Bij de Roemeense en Bulgaarse respondenten gold dit zelfs voor de grote meerderheid van de respondenten. De Poolse arbeidsmigranten gingen iets vaker samen met hun partner en/of met andere familieleden naar Nederland. Slechts weinig respondenten kwamen met partner en kinderen naar Nederland. Een deel van de migranten is met vrienden of andere landgenoten hier gekomen. Bij Bulgaarse respondenten komt dit vaker voor dan bij de andere migrantengroepen. Opvallend is dat geen enkele groep in collectief verband (met andere migranten of met anderen) is gekomen. Eerder constateerden we in Rotterdam dat Bulgaren deels wel op die manier hier naar toe kwamen (Snel et al. 2010).

Tabel 6. Met wie naar Nederland gekomen?

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Alleen	24	57%	25	83%	37	72%	86	70%
Met partner	8	19%	4	13%	7	14%	19	15%
Met partner en kinderen	1	2%	0	0%	0	0%	1	1%
Met familie	6	14%	1	3%	0	0%	7	6%
Met vrienden	3	7%	0	0%	5	10%	8	6%
Met andere migranten	0	0%	0	0%	1	2%	1	1%
Met anderen	0	0%	0	0%	1	2%	1	1%
Totaal	42		30		51		123	

We vroegen de respondenten of ze zich formeel hebben ingeschreven bij de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA). Wanneer migranten vier maanden in Nederland zijn of van plan zijn langer dan vier maanden te blijven, worden zij geacht zich in te schrijven bij de GBA. Zoals we later zullen zien is een ruime meerderheid van de respondenten van plan om (veel) langer dan vier maanden in Nederland te blijven, dus inschrijving is wettelijk verplicht. De gemeente Den Haag gaat er echter vanuit dat slechts een op de twee of drie in de stad aanwezige MOE-landers zich formeel heeft ingeschreven (Gemeente Den Haag 2010). De gemeente baseert zich hierbij op eerder onderzoek van Weltevrede et al. (2009) dat liet zien dat slechts een derde van de geïnterviewde migranten uit de MOE-landen zich had geregistreerd. Bovendien gaf bijna een kwart van de respondenten aan het niet te weten (Weltevrede et al. 2009). Onze bevindingen laten een ander beeld zien. Acht op de tien respondenten geven aan zich formeel te hebben ingeschreven bij de gemeente waar men woont. Bij de Poolse respondenten is dat zelfs nog meer, bij de Bulgaarse respondenten iets minder. Ook in eerder onderzoek onder MOE-landers in Rotterdam gaf overigens een ruime meerderheid van de respondenten aan formeel te zijn ingeschreven bij het GBA (Snel et al. 2010).

Tabel 7. Heeft u zich formeel gemeld bij lokale autoriteiten (GBA)?

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Ja	36	86%	24	80%	40	78%	100	81%
Nee	6	14%	5	17%	9	18%	20	16%
Weet niet	0	0%	1	3%	1	2%	2	2%
Geen antwoord	0	0%	0	0%	1	2%	1	1%
Totaal	42		30		51		123	

Onze respondenten in Den Haag geven dus blijk van een grotere registratiebereidheid dan uit eerder onderzoek naar voren kwam. Naar de redenen daarvan kunnen we slechts gissen. Wellicht hebben de respondenten de vraag niet goed begrepen of is sprake van sociaal wenselijke antwoorden. Misschien is onze onderzoekspopulatie ook niet helemaal representatief voor de in Den Haag aanwezige MOE-landers. Zoals we zullen zien, hebben wij relatief veel hoogopgeleide migranten geïnterviewd. Wellicht is deze categorie meer geneigd zich formeel in te schrijven dan laag opgeleide arbeidsmigranten. Maar misschien hangt de grotere registratiebereidheid van onze respondenten ook samen met het feit dat de meesten van hen (veel) langer dan vier maanden in Nederland willen blijven en zich daarom, geheel volgens de regels, formeel hebben ingeschreven. Mogelijk registreren dan ook meer arbeidsmigranten uit de MOE-landen zich formeel dan veelal wordt gedacht.

De redenen om zich niet in te schrijven bij het GBA lopen uiteen. Sommigen vinden het niet nodig of willen het niet. Het voorbeeld van illegaal werk wordt hierbij gegeven. Anderen hebben geen tijd zich in te schrijven of geven aan er mee bezig te zijn. Een respondent geeft aan dat financiële problemen in eigen land hem ervan hebben weerhouden om zich in Nederland te registreren. Drie Roemeense respondenten geven aan voor een internationale organisatie te werken waardoor het, volgens hen, niet nodig is zich in te schrijven.

5. Onderwijs- en arbeidsmarkt- positie

In dit hoofdstuk beschrijven we de onderwijs- en arbeidsmarktpositie van onze respondenten. Wat opvalt, is dat velen van hen relatief hoog zijn opgeleid. Bij migrantenonderzoek is het altijd moeilijk om het onderwijsniveau van respondenten in kaart te brengen omdat de onderwijssystemen in verschillende landen vaak zo uiteenlopen. In veel Oost-Europese landen is het onderwijs zo georganiseerd dat er na het lager onderwijs een school is voor kinderen tussen pakweg twaalf en vijftien of zestien jaar, gevolgd door een soort 'high school' voor jongeren tussen vijftien of zestien en achttien jaar. Slechts enkele respondenten hadden hooguit tot vijftien of zestien jaar onderwijs gevolgd (bij ons vergelijkbaar met vmbo-niveau). De hedendaagse arbeidsmigranten verschillen wat dit betreft dus zeer van de vroegere gastarbeiders uit Turkije of Marokko, die veelal (zeer) laag of ongeschoold waren. De meeste respondenten hebben minimaal 'high school' of zelfs hoger of academisch onderwijs gevolgd. Bij de Roemeense groep heeft zelfs drie kwart van de respondenten een academische of hbo-opleiding achter de rug. Ook bij ons eerdere onderzoek in Rotterdam hadden vier op de vijf geïnterviewde Polen en Roemenen en ruim de helft van de Bulgaarse respondenten minimaal 'high school' of hoger onderwijs gevolgd (Snel et al. 2010). In Den Haag ligt het opleidingsniveau van onze respondenten dus nog wat hoger.

Dit hoge opleidingsniveau van met name de Roemeense respondenten kwam ook naar voren in ander eerder onderzoek (Weltevrede et al. 2009; voor onderzoek direct gericht op hooggeschoolde migranten in Rotterdam zie: Van Bochove et al. 2010). Hierna zullen we zien dat sommige van deze hoogopgeleide respondenten een baan 'op niveau' hebben kunnen vinden, maar dat anderen onder hun opleidingsniveau werken. Voor de meeste andere respondenten geldt dat zij (aanzienlijk) hoger zijn opgeleid dan we op grond van hun huidige arbeidspositie in Nederland zouden verwachten.

Tabel 8. Het hoogst behaalde onderwijsniveau

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Alleen basisonderwijs	1	2%	0	0%	0	0%	1	1%
Secondair onderwijs (tot ong. 15 jaar)	3	7%	0	0%	0	0%	3	2%
'High school' (van ong. 15 tot 18 jaar)	25	60%	8	27%	35	69%	68	55%
Universiteit of ander hoger onderwijs	12	29%	20	67%	16	31%	48	39%
Nog studerend	1	2%	2	6%	0	0%	3	2%
Totaal	42		30		51		123	

Voordat we de arbeidsmarktpositie van onze respondenten in Nederland beschrijven, bekijken we eerst wat hun arbeidsmarktpositie in het land van herkomst was (tabel 9). Rond veertig procent van de geïnterviewde Polen en Bulgaren had in eigen land een tijdelijk of vast arbeidscontract; bij de Roemeense respondenten was dit nog beduidend meer (zestig procent). Bijna een op de drie Bulgaarse respondenten was in eigen land zonder werk of was alleen informeel actief. Bij de Poolse en Roemeense respondenten kwam dit aanzienlijk minder vaak voor. Verder valt op dat relatief veel respondenten in eigen land nog op school zaten of studeerden. Dit geldt voor een kwart of meer van de Poolse en Roemeense respondenten, maar ook voor bijna een op de vijf Bulgaarse respondenten. Kennelijk komen relatief veel arbeidsmigranten uit de MOE-landen direct van school of de universiteit naar Nederland of naar andere landen in West-Europa. Een op de tien Bulgaarse respondenten gaf op in eigen land als ondernemer actief te zijn geweest; bij de andere groepen kwam dit nauwelijks voor. Ten slotte kunnen we opmerken dat informele ('mondelinge') arbeidscontracten in het land van herkomst nauwelijks voorkomen terwijl dit in Nederland, zoals we zullen zien, vooral bij de Bulgaarse respondenten, vrij vaak voorkomt.

Tabel 9. Arbeidssituatie in land van herkomst

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Tijdelijk arbeidscontract	8	19%	4	13%	7	13%	19	15%
Vast arbeidscontract	10	24%	14	47%	13	25%	37	30%
Zelfstandig ondernemerschap	1	2%	0	0%	5	10%	6	5%
Informeel 'mondeling' contract	1	2%	0	0%	2	4%	3	2%
Geen werk, zoekt werk	6	14%	1	3%	13	25%	20	16%
Student	12	29%	8	27%	9	18%	29	24%
Anders	1	2%	1	3%	0	0%	2	2%
Geen antwoord	3	7%	2	7%	2	4%	7	6%
Totaal	42		30		51		123	

Tabel 10 laat de arbeidsmarktpositie van onze respondenten in Nederland zien. Ten eerste valt op dat alleen Poolse respondenten vaak via een uitzendbureau werken. Dit gaat waarschijnlijk om Poolse uitzendbureaus, hier gevestigd, die contacten hebben met bedrijven in Nederland. De uitzendsector voor de Poolse gemeenschap is erg ontwikkeld. Deze Poolse uitzendbureaus zijn vooral actief in de land- en tuinbouw. We zullen hierna zien, dat vooral veel Poolse respondenten buiten de stad werken (in het Westland, maar ook elders in Zuid-Holland of in Noord-Holland). Roemeense en Bulgaarse respondenten werken niet via een uitzendbureau, misschien omdat ze nog niet vrij (zonder TWV) in Nederland mogen werken. Tellen we het aantal respondenten dat via een uitzendbureau werkt dan wel een ander tijdelijk of vast arbeidscontract heeft bij elkaar op, dan is bijna twee derde van de Poolse respondenten op een reguliere – al dan niet tijdelijke – wijze tewerkgesteld. Bij de Roemeense respondenten is de situatie vergelijkbaar. Hoewel dit geen garantie is dat alles goed geregeld is – bij minder bonafide uitzendbureaus komen misstanden voor – heeft de meerderheid van de Poolse en Roemeense respondenten een reguliere baan.

De Bulgaarse respondenten vertonen een heel ander patroon. Slechts pakweg een op de zes geïnterviewde Bulgaren gaf aan op reguliere wijze, met een vast of tijdelijk contract aan het werk zijn. Daarnaast zei een op de vijf Bulgaarse respondenten als zelfstandige actief te zijn in Nederland. Bijna twee derde van de Bulgaarse respondenten is echter informeel actief, op basis van een 'mondeling' contract. Bij de Roemeense en Poolse respondenten komt dit ook voor, maar veel minder vaak. Wanneer we deze informatie naast de inschrijvingen in het GBA leggen, is het opvallend dat hoewel de Bulgaarse respondenten vaak informele arbeid verrichten, zij ook vaak aangeven te zijn ingeschreven bij het GBA. Slechts een klein aantal geïnterviewde migranten is werkloos.

Tabel 10. Arbeidssituatie

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Uitzendbureau	13	31%	0	0%	0	0%	13	11%
Tijdelijk contract	9	21%	11	37%	4	8%	24	19%
Vast contract	4	10%	8	27%	4	8%	16	13%
Zelfstandige	7	17%	0	0%	11	21%	18	15%
Informeel contract	5	12%	8	27%	32	63%	45	36%
Geen werk, zoekt werk	3	7%	2	6%	0	0%	5	4%
Anders	1	2%	1	3%	0	0%	2	1%
Totaal	42		30		51		123	

Wanneer we de arbeidsmarktpositie van onze respondenten in het land van herkomst en in Nederland met elkaar vergelijken, dan zien we dat de Roemeense respondenten zowel in eigen land als hier de beste arbeidsmarktpositie hadden. Bijna twee derde van hen had ook in eigen land een tijdelijk of vast dienstverband, slechts een enkeling van de geïnterviewde Roemenen was in eigen land werkloos. De Roemeense respondenten hebben ook in Nederland een betere arbeidsmarktpositie dan onze Poolse en vooral Bulgaarse respondenten in Den Haag. De Bulgaarse geïnterviewden hadden ook in eigen land de minst gunstige arbeidsmarktpositie. Bijna een op de drie Bulgaarse respondenten was in eigen land werkloos of alleen informeel actief. Ook hier heeft slechts een minderheid van de Bulgaarse respondenten regulier werk. De Poolse respondenten nemen hierbij een tussenpositie in.

We vroegen de werkzame respondenten ook wat voor soort beroep ze in Nederland uitoefenen. Dit was een open vraag waarbij respondenten zeer uiteenlopende antwoorden gaven. Om hierin orde te brengen, zijn de door respondenten genoemde beroepen geclassificeerd in een beroepenclassificatie (voor de kenners: het zogenaamde EPG-beroepsklassenschema van Erikson, Goldthorpe en Portocarero; zie bijlage A bij dit rapport). Deze classificering is gemaakt op basis van hoe respondenten zelf hun beroep omschreven. Tabel 11 laat de uitkomsten zien.

Tabel 11. Beroepsklasse (EGP)

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
I Hogere leidinggevende beroepen, specialisten en bestuurders	1	2%	2	8%	4	8%	7	6%
II Lagere leidinggevende beroepen, specialisten en bestuurders	5	12%	6	23%	3	6%	14	12%
III Routine hoofdarbeiders	4	10%	5	19%	1	2%	10	8%
IVa Kleine ondernemers, managers	0	0%	0	0%	1	2%	1	1%
VI Geschoolde handarbeiders	7	17%	1	4%	17	33%	25	21%
VIIa Semi/ongeschoolde handarbeiders	11	26%	12	46%	23	45%	46	39%
VIIb Agrarische arbeiders	14	33%	0	0%	2	4%	16	13%
Totaal	42		26		51		119	

De tabel laat zien dat bij alle groepen de meerderheid van de respondenten werkzaam is in lagere beroepen oftewel in geschoolde of ongeschoolde handarbeid (beroepsklassen VI en VII). Bij de Poolse en Bulgaarse groepen werkt drie kwart of meer van de respondenten in een dergelijk laaggekwalificeerd beroep. Bij de Roemenen is dat ongeveer de helft van de respondenten. Zoals reeds opgemerkt, werken relatief veel Poolse respondenten in een agrarisch beroep (tuinbouw in met name het Westland en elders in de provincie Zuid-Holland). Geïnterviewden van de overige groepen werken niet of nauwelijks in de land- of tuinbouw. Wellicht dat in de tuinbouw nog geen tot weinig gebruik gemaakt wordt van Bulgaren maar juist van Polen, omdat zij door de reeds bestaande infrastructuur van uitzendbureaus vrij gemakkelijk op een legale manier ingezet kunnen worden. Ongeveer de helft van de Roemeense en Bulgaarse respondenten doet semi- of ongeschoold werk. Daarbij gaat het om beroepen zoals schoonmaker, babysitter, huishoudster, barkeeper of serveerster, ramenwasser en beveiligingsfunctionaris. Daarnaast doet een op de drie Bulgaarse respondenten geschoold werk. Hierbij moet vooral gedacht worden aan vakmensen, zoals timmermannen, elektriciens, schilders en andere bouwvakkers. We meldden reeds eerder, dat twee derde van de Bulgaarse respondenten en ook een kwart van de Roemeense respondenten informeel actief is. Kennelijk kan dit type werk in Nederland goed gedaan worden in informele arrangementen dan wel als zelfstandig ondernemer.

Tabel 11 laat echter ook zien dat lang niet alle respondenten werkzaam zijn aan de onderkant van de arbeidsmarkt in Den Haag en omstreken. Bij zowel de Poolse als de Bulgaarse groep is pakweg een op de zeven respondenten (veertien procent) werkzaam in de twee hoogste beroepsklassen. Bij de Roemeense groep is dat bijna een op de drie respondenten (31 procent). Het gaat hier om beroepen als consultants, een ingenieur, een accountant (genoemde beroepen uit beroepsklasse I) en di-

verse projectmanagers, een muzikleraar, een leraar op de middelbare school en een winkeleigenaar (genoemde beroepen uit beroepsklasse II). Deze gegevens omtrent de beroepen van respondenten maken duidelijk dat de arbeidsmigratie vanuit de MOE-landen naar Nederland meerdere gezichten heeft. Enerzijds is een belangrijk deel van de arbeidsmigranten (de helft tot zelfs drie kwart van de respondenten) werkzaam in laaggekwalificeerde beroepen (met name in de tuinbouw, schoonmaak, persoonlijke dienstverlening en de bouw). Dit is het type werk dat autochtone Nederlanders en ook de klassieke migrantengroepen kennelijk niet meer willen doen en dat nu toevalt aan de nieuwe arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa. Een deel van deze arbeidsmigranten is echter wel degelijk geschoold en werkt als vakkrachten in de bouw en in andere sectoren. Anderzijds troffen we echter ook zogenaamde kennismigranten aan onder onze respondenten: personen die in eigen land een goede opleiding hebben gevolgd en nu in Nederland werkzaam zijn in gekwalificeerde beroepen. We troffen dit laatste type arbeidsmigranten vooral aan onder de Roemeense respondenten, maar in mindere mate ook onder de Poolse en Bulgaarse geïnterviewden.

We vroegen de respondenten (met baan) of hun huidige werk overeenkomt met hun opleidingsniveau. Opvallend is dat de helft aangeeft niet zozeer voor hoger, maar voor andersoortig werk te zijn opgeleid. Alleen bij de Roemeense respondenten komt dit minder vaak voor. Een op de vier Roemeense en Bulgaarse respondenten en een op de vijf Poolse respondenten geeft aan dat het huidige werk in Nederland van een lager niveau is dan de gevolgde opleiding. Van de drie groepen lijken de Roemeense respondenten het meest te werken op het niveau waarvoor ze zijn opgeleid, een derde van hen geeft dit aan. Slechts een enkeling meent op een hoger niveau te werken dan opgeleid te zijn. Het wordt duidelijk dat drie kwart van de respondenten onder het opleidingsniveau werkt dan wel andersoortig werk doet dan waar voor ze zijn opgeleid. Slechts bij een kwart van de respondenten kwam het werkniveau overeen met het opleidingsniveau.

Tabel 12. Komt uw baan overeen met uw opleidingsniveau en werkervaring?

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Mijn werk is op een hoger niveau dan mijn opleiding.	1	2%	0	0%	0	0%	1	1%
Mijn werk is op een lager niveau dan mijn opleiding	8	20%	7	26%	14	27%	29	24%
Ik ben voor iets andersoortig werk opgeleid	22	54%	10	37%	30	59%	62	52%
Mijn werk is op hetzelfde niveau	10	24%	10	37%	7	14%	27	23%
Totaal	41		27		51		119	

Hoe hebben ze de eerste baan in Nederland gevonden? Op deze vraag hebben onze drie migrantengroepen verschillend geantwoord. Bij de Bulgaarse respondenten springt het belang van familie en vrienden in Nederland in het oog; meer dan de helft heeft via deze contacten de eerste baan gevonden. Bij de Polen gold dit voor ongeveer een derde van de respondenten, bij Roemeense respondenten was dit minder vaak het geval. Het belang van zulke communale betrekkingen van deze groep wijst op kettingmigratie. Men trekt naar een bepaald land wegens de aanwezigheid van familie, vrienden en andere landgenoten omdat zij hier al contacten hebben. Communale netwerken faciliteren het migratieproces. Opvallend is verder de rol van het internet bij het zoekproces van de Roemeense respondenten; een derde van hen heeft op die manier de eerste baan verkregen. Slechts enkele respondenten zijn gevraagd door hun werkgever. Dit is opvallend omdat een uitnodiging door de werkgever een vereiste is voor het verkrijgen van een TWV, maar ook bij de TWV-plichtige groepen (Roemenen en Bulgaren) zijn slechts enkele respondenten gevraagd door de werkgever. Voor de Poolse groep spelen verder uitzendbureaus een belangrijke rol bij het vinden van werk in Nederland. Ruim een kwart van de Poolse respondenten vond de eerste baan via een uitzendbureau; bij de andere groepen komt dit weinig voor. Bulgaarse respondenten blijken het meest ondernemend, negen van hen (bijna twintig procent) hebben na aankomst een eigen onderneming opgezet. Het gaat hier om een eigenaar van een supermarkt, een hovenier, een schilder, een bareigenaar en enkele bouwvakkers.

Tabel 13. Hoe heeft men de eerste baan gevonden?

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Familie, vrienden in NL	16	38%	5	17%	30	59%	51	41%
Landgenoten in NL	2	5%	0	0%	1	2%	3	2%
Familie, vrienden in herkomstland	1	2%	3	10%	0	0%	4	3%
Internet	7	17%	10	33%	5	10%	22	18%
Advertentie in krant	0	0%	2	7%	2	4%	4	3%
Uitzendbureau in NL	12	29%	0	0%	1	2%	13	11%
Was gevraagd	2	5%	3	10%	1	2%	6	5%
Heb bedrijf zelf gevraagd	0	0%	3	10%	2	4%	5	4%
Zelf bedrijf gestart	2	5%	0	0%	9	18%	11	9%
Anders	0	0%	1	3%	0	0%	1	1%
Onbekend	0	0%	3	10%	0	0%	3	2%
Totaal	42		30		51		123	

Waar werken de respondenten? Ruim twee derde geeft aan in Den Haag of zowel in Den Haag als elders te werken. Vooral de Bulgaarse respondenten werken veelal in de stad zelf. Dit is niet verwonderlijk, zij zijn niet actief in de land- en tuinbouw zoals de Polen, maar hebben vaak allerlei baantjes of andere activiteiten in de stedelijke economie. Een kwart van de Poolse respondenten werkt in het Westland, veelal in de land- en tuinbouw. Daarnaast werkt nog eens bijna een op de drie Poolse respondenten elders in Zuid-Holland, Noord-Holland of Utrecht. De Poolse respondenten, hoewel wonend in Den Haag, zijn dus relatief het minst op arbeid in deze stad gericht. Bij de andere twee groepen werkt de overgrote meerderheid van de respondenten in Den Haag.

Tabel 14. Waar werken de respondenten?

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Den Haag	17	40%	21	70%	47	92%	85	69%
Westland	11	26%	0	0%	0	0%	11	9%
Zuid-Holland	8	19%	0	0%	3	6%	11	9%
Noord-Holland	4	10%	4	13%	0	0%	8	6%
Utrecht	1	2%	0	0%	0	0%	1	1%
Onduidelijk	1	2%	5	17%	1	2%	7	6%
Totaal	42		30		51		123	

Tabel 15 geeft een overzicht van het verdiende uurloon van MOE-arbeidsmigranten. We moeten hierbij wel opmerken, dat inkomensgegevens afkomstig uit surveys over het algemeen niet erg betrouwbaar zijn. Respondenten weten soms niet precies hoeveel inkomen ze hebben, hanteren verschillende inkomensbegrippen (bruto- of nettoloon) of houden geen rekening met vakantiegeld of andere verkregen voorzieningen (bijvoorbeeld huisvesting of maaltijden). In de enquête vroegen we hoeveel de respondenten verdienen per uur, dag, week of maand. Deze bedragen hebben we zelf omgerekend tot een uurloon. De meeste respondenten verdienen weinig, hooguit acht euro per uur. Er is zelfs een deel dat minder dan 6,5 euro per uur verdient. Dit is minder dan het minimumloon¹. Dit kwam in alle drie de groepen voor. De Poolse respondenten verdienen over het algemeen het minst. Dat heeft te maken met de loonarbeid die zij verrichten in het Westland. Sommigen van hen hebben wel een hoger inkomen omdat zij veel uren maken, denk aan 55 à 60 uur per week. Bij de Bulgaarse en Roemeense respondenten verdient ruim de helft meer dan tien euro per uur. Kennelijk hebben we in Den Haag relatief veel Bulgaren en Roemenen aangetroffen in de hogere segmenten van de arbeidsmarkt.

Tabel 15. Netto-uurloon per groep

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
tot 8 euro	25	60%	10	33%	13	25%	48	39%
8 - 10 euro	6	14%	3	10%	6	12%	15	12%
10 - 15 euro	6	14%	7	23%	19	37%	32	26%
15 euro of meer	5	12%	10	33%	13	25%	28	23%
Totaal	42		30		51		123	

In tabel 16 hebben we verder gewerkt met de loonsgegevens. We hebben de opgegeven lonen per uur, dag, week en maand naast het aantal gewerkte uren per maand gezet. Hierdoor konden we het totale inkomen per maand van elke respondent berekenen. De meeste respondenten hebben tussen de 1000 en 1499 euro te besteden per maand. Ongeveer een op de vijf respondenten verdient minder dan 999 euro per maand. Kijken we naar het maandinkomen per groep, dan valt op dat de Roemeense respondenten het meest verdienen. Ruim een derde van hen verdient 2000 euro per maand of meer. Bij de Poolse en Bulgaarse respondenten verdienen aanzienlijk minder respondenten een inkomen van 2000 euro per maand of minder. Enkel ter referentie: het wettelijk

¹ Op 1 juli 2010 bedroeg het wettelijk minimumloon voor volwassenen €8,17 bruto. Omgerekend komt dit neer op een netto minimumloon van €6,88 (afhankelijk van de afspraken per bedrijfssector). Gegevens: <http://berekenhet.nl/werk-en-inkomen/minimumloon.html>

minimumloon lag per 1 juli 2010 op € 1416 (bruto) en € 1193 (netto). Let wel, deze bedragen gelden voor een fulltime baan. In de maandloonberekening van tabel 16 is uitgegaan van het daadwerkelijke aantal gewerkte uren. Dit kan meer en minder dan veertig uur per week zijn.

Tabel 16. Maandinkomen in euro

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
0-999	6	14 %	4	16 %	11	23 %	21	18 %
1000-1499	18	43 %	6	24 %	15	31 %	39	34 %
1500-1999	9	21 %	4	16 %	8	16 %	21	18 %
2000-2999	3	7 %	5	20 %	8	16 %	16	14 %
3000-3499	4	10 %	4	16 %	4	8 %	12	10 %
3500+	2	5 %	2	8 %	3	6 %	7	6 %
Totaal	42	100 %	25	100%	49	100 %	116	100 %

Vervolgens vroegen we aan alle werkende respondenten of het verdiende loon naar verwachting was. Waar we eerder al concludeerden dat de Poolse respondenten verreweg het minst betaald krijgen, komt dit ook naar voren in tabel 17 waaruit blijkt dat drie kwart van de Poolse werknemers verwachtte een hoger salaris te ontvangen. De Roemeense respondenten zijn het vaakst tevreden over hun loon, ruim vier op de vijf respondenten geven aan dat het naar verwachting is. Tabel 17 laat ook zien dat ongeveer de helft van de respondenten een hoger salaris had verwacht dan ze op dit moment ontvangen. Sommige respondenten vertelden bij aankomst in Nederland verkeerd te zijn voorgelicht. Ze moesten contracten tekenen zonder vertaling. Hierin werden waarschijnlijk andere zaken vastgelegd dan eerder was verteld, waaronder de hoogte van het loon.

Tabel 17. Is het verdiende loon naar verwachting?

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Ja	8	24%	22	85%	22	56%	52	53%
Nee, mijn salaris is hoger dan verwacht	0	0%	0	0%	2	5%	2	2%
Nee, mijn salaris is lager dan verwacht	25	76%	4	15%	15	39%	44	45%
Totaal	33		26		39		98	

Uiteindelijk hebben we gevraagd welke nationaliteit de werkgever van onze respondenten heeft. Dit geeft inzicht in de mate waarin migran-

tengemeenschappen op de eigen landgenoten terugvallen. Eerder onderzoek in Rotterdam liet zien dat nogal wat Bulgaarse arbeidsmigranten werkzaam zijn voor Turkse werkgevers; waarschijnlijk betreft het Bulgaren van de Turks sprekende minderheid (Snel et al. 2010). Wat betreft de resultaten in tabel 18 moeten we opmerken dat relatief weinig respondenten deze vraag beantwoord hebben. We kunnen wel concluderen dat de meerderheid van de respondenten een Nederlandse werkgever heeft. Dit sluit overigens niet uit dat wel sprake kan zijn van een tussenpersoon met de eigen nationaliteit. Denk hierbij bijvoorbeeld aan een Poolse migrant die bij een Nederlandse tuinder werkt maar via een Pools uitzendbureau dat werk heeft gevonden. De Roemeense respondenten werken het vaakst voor een Nederlandse werkgever; het gaat hier om drie kwart van de antwoordende respondenten. Drie Roemeense geïnterviewden werken voor een werkgever met een andere dan de Nederlandse of de eigen nationaliteit. Slechts twee Bulgaarse respondenten geven aan een werkgever te hebben met een 'andere' nationaliteit. De een werkt voor een Bulgaarse Nederlander, de ander voor een Tunesiër. De overige Bulgaarse respondenten in deze categorie zijn zelfstandige ondernemers. Ook de Poolse geïnterviewden in deze categorie zijn eigen baas. Al met al werkten er tien voor een werkgever met dezelfde nationaliteit als de respondent zelf.

Tabel 18. Nationaliteit van de werkgever

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Nederlands	12	67%	10	77%	16	58%	38	64%
Dezelfde nationaliteit	4	22%	0	0%	6	21%	10	17%
Anders	2	11%	3	23%	6	21%	11	19%
Totaal	18		13		28		59	

6. Huisvesting

In deze paragraaf komt de huisvestingssituatie van onze respondenten aan de orde. Eerder onderzoek liet zien dat MOE-landers veelal in bepaalde Haagse wijken wonen. Van de ingeschreven MOE-landers woont een kwart in het centrum van Den Haag, een kwart in de wijk Escamp, twintig procent in Laak en veertien procent in Segbroek (Gemeente Den Haag 2010: 3). Bij onze respondenten waren het Centrum, Laak, Spoorwijk en Scheveningen huisvestingslocaties die relatief vaak genoemd werden.

Tabel 19. Huidige woonsituatie

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Kamer in een (groot) gebouw of complex	3	7%	1	3%	2	4%	6	5%
Kamer in een huis of appartement	9	22%	6	20%	38	74%	53	43%
Eigen accommodatie (in een huis)	1	2%	5	17%	2	4%	8	7%
Eigen accommodatie (in een appartement of studio)	29	69%	18	60%	9	18%	56	45%
Totaal	42		30		51		123	

Tabel 19 laat zien in wat voor soort accommodatie de respondenten wonen. De Bulgaarse respondenten wonen veelal in een complex, huis of appartement waar ze een keuken en badkamer delen met anderen. Dit geldt voor ruim drie kwart van deze groep. De woonomstandigheden zijn vaak slechter wanneer ze een accommodatie met meerdere mensen delen, omdat ze dan minder privacy hebben en afhankelijker zijn van het gedrag van anderen. Poolse en Roemeense respondenten hebben vaker een eigen accommodatie; ze wonen voornamelijk in appartementen. Dit geldt voor ongeveer de helft van de Poolse en Roemeense respondenten. Ongeveer een op de zes Roemeense respondenten bewoont een huis dat ze niet met anderen delen. In vergelijking met de woonsituatie buiten de stad zijn er grote verschillen. In kleinere, veelal agrarische gemeenten, woont een aanzienlijk deel van de respondenten op campings en bungalowparken. Het Brabantse Zundert is hier een voorbeeld van. In Moerdijk wonen migranten in enkele gevallen op het terrein van de werkgever in zelfgebouwde accommodaties (vgl. Burgers et al. 2011). Op plattelandslocaties komen dit soort zaken voor, maar in een stad als Den Haag is een geheel ander patroon zichtbaar.

Tabel 20 laat zien welke voorzieningen de migranten in de accommodatie hebben en met hoeveel personen (afgezien van de partner) ze de huisvesting delen. Alle respondenten hebben elektriciteit en warm water tot hun beschikking. De meesten hebben ook gas en een TV. De TV hoeft niet per se eigendom van de respondent te zijn. In ongeveer de helft van de gevallen is een branduitgang aanwezig. Opvallend is dat dit vooral bij de Bulgaarse respondenten ontbreekt. Dit kan een indicatie zijn voor accommodatie van een mindere kwaliteit. Bijna negen op de tien Poolse en Bulgaarse respondenten deelt de accommodatie met anderen (afgezien van de partner), veelal met maximaal vier personen. Wellicht hangt dit aantal samen met gemeentelijke regelingen die speciale voorzieningen eisen wanneer een woning door vijf of meer personen (afgezien van familie) wordt bewoond. Toestanden dat een woning door tien of meer personen wordt gedeeld, die de gemeente Den Haag wel tegenkomt, kwamen wij in ons onderzoek niet tegen. Al met al woont slechts een op de zeven Poolse en Bulgaarse respondenten alleen (of met partner en/of kinderen) in een accommodatie. Bij de Roemeense respondenten komt dit vaker voor: meer dan een derde van de Roemeense respondenten deelt de woonruimte niet met anderen (afgezien van de eventuele partner).

Tabel 20. Voorzieningen in de woning en woning delen

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Heeft elektriciteit	42	100%	30	100%	51	100%	123	100%
Heeft warm water	42	100%	30	100%	50	98%	122	99%
Heeft gas	42	100%	26	87%	50	98%	118	96%
Heeft TV	42	100%	26	87%	47	92%	115	93%
Heeft branduitgang	32	76%	19	63%	17	33%	68	55%
Deelt accommodatie niet met anderen (behalve eventuele partner)	6	14%	11	37%	7	14%	24	19%
Deelt accommodatie met 1-2 anderen (niet partner)	21	50%	14	47%	32	63%	67	54%
Deelt accommodatie met 3-4 anderen (niet partner)	13	31%	5	17%	11	21%	29	24%
Deelt accommodatie met 5-6 anderen (niet partner)	2	5%	0	0%	1	2%	3	2%
Deelt accommodatie als % van totaal		86%		63%		86%		80%

Ook voor tabel 21 en 22 is gevraagd of en met wie de respondenten samenwonen. We hebben apart gevraagd of ze met partner, kinderen of andere nabije familieleden samenwoonden of met anderen. In tabel 22

hebben we onderscheid gemaakt tussen autochtone Nederlanders, landgenoten en anderen.

Tabel 21. Met wie woont u samen, met familieleden of alleen?

	Polen	Roemenen	Bulgaren	Totaal
Alleen	6	1	6	13
Alleen partner	13	10	14	37
Partner en kind	6	2	8	16
Alleen kind	2	0	1	3
Ouders	1	2	2	5
Totaal	28	15	31	74

Tabel 21 laat zien hoeveel respondenten alleen dan wel met familie of partner wonen (en dus niet met anderen). De meeste van hen wonen samen met een partner. De Bulgaarse en Poolse respondenten wonen wat vaker samen met hun kind(eren), al dan niet met partner. Slechts twee Roemeense respondenten wonen samen met hun kind(eren). Een enkeling van de respondenten woont samen met ouders.

Tabel 22. Met wie woont u samen afgezien van familieleden?

	Polen	Roemenen	Bulgaren	Totaal
Autochtone Nederlanders	0	3	2	5
Landgenoten	17	4	22	43
Anderen	1	2	2	5
Totaal	18	9	28	53

Tabel 22 laat zien of de geïnterviewden, afgezien van de partner en andere directe familieleden, ook met anderen samenwonen. Tabel 21 en 22 kunnen overlappen. Een respondent kan samenwonen met de partner, eventuele kinderen en andere directe familie en daarnaast ook nog met anderen. Het is duidelijk dat als ze samenwonen met anderen dit veelal landgenoten betreft. Samenwonen met Nederlanders of anderen (geen landgenoten en geen Nederlanders) komt slechts een enkele keer voor. Vanwege het kleine aantal respondenten hebben we de gegevens in tabel 21 en 22 niet gepercenteerd. De aantallen zijn te klein om er zwaarwegende conclusies uit te trekken.

Tabel 23. Betaalde huurlasten per maand

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Gratis onderdak	2	5%	4	13%	2	4%	8	7%
Tot 200 euro p.m.	7	17%	0	0%	8	16%	15	12%
201-400 euro p.m.	8	19%	3	10%	18	35%	29	24%
401-600 euro p.m.	7	17%	7	23%	10	20%	24	20%
601-800 euro p.m.	10	24%	1	3%	3	6%	14	11%
> 800 euro p.m.	3	7%	4	13%	4	8%	11	9%
Geen antwoord*	5	12%	10	33%	6	12%	21	17%
Zelf eigenaar	0	0%	1	3%	0	0%	1	1%
Totaal	42		30		51		123	

*Geen antwoord betekent dat de respondenten geen duidelijke kosten aangaven. Men gaf onder andere aan dat men kost en inwoning betaalde en/of dat deze kosten meegenomen zijn in de levenskosten.

In de pers verschijnen regelmatig berichten over de hoge woonlasten voor arbeidsmigranten uit de MOE-landen. We vroegen onze respondenten hoeveel zij per maand aan huisvesting kwijt zijn. Deze vraag bleek niet voor iedereen te beantwoorden. Sommigen wisten het niet, omdat kosten voor huisvesting worden afgetrokken van het loon. Enkele respondenten krijgen kost en inwoning van de werkgever. Sommigen van hen gaven aan 'gratis' te wonen, hoewel dit natuurlijk niet altijd echt gratis is. Al met al woont pakweg een op de vijf Poolse en Bulgaarse respondenten redelijk goedkoop (hooguit 200 euro per maand); dit zijn veelal personen die hun accommodatie delen met anderen. Bij de Roemeense groep wonen minder respondenten zo goedkoop. Ongeveer een op drie Poolse en Roemeense en ruim de helft van de Bulgaarse respondenten geeft tussen 200 en 600 euro per maand uit aan huisvesting. Pakweg een op de drie Poolse geïnterviewden geeft minimaal 600 euro per maand uit aan huisvesting. Dit geldt ook voor een op de vijf of zes Roemeense en Bulgaarse respondenten. Slechts één respondent (een Roemeen) gaf aan een eigen woning te bezitten. Al met al lijken vooral de Poolse respondenten financieel het slechtst af te zijn. Hiervoor zagen we dat velen van hen relatief weinig verdienen, hier blijkt dat een aanzienlijk deel van de Poolse respondenten relatief hoge kosten voor huisvesting heeft.

Tabel 24. Hoe heeft men de huisvesting gevonden?

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Ingetrokken bij de partner	0	0%	2	7%	1	2%	3	2%
Via familie	1	2%	1	3%	0	0%	2	2%
Via vrienden en kennissen	18	43%	12	40%	28	56%	58	47%
Via werkgever	4	11%	1	3%	0	0%	5	4%
Via gemeentebestuur	1	2%	0	0%	0	0%	1	1%
Via makelaar of andere tussenpersoon	13	31%	5	16%	9	17%	27	22%
Uit de krant of internet	3	7%	7	24%	9	17%	19	16%
Zelf rondgevraagd	1	2%	2	7%	2	4%	5	4%
Anders	1	2%	0	0%	2	4%	3	2%
Totaal	42		30		51		123	

Een belangrijke vraag is hoe de huisvestingsmarkt voor arbeidsmigranten uit de MOE-landen georganiseerd is. Ze komen naar Nederland om te werken, maar hoe vinden ze woonruimte? Opmerkelijk in tabel 24 is vooral dat zo weinig respondenten hun huisvesting via de werkgever hebben gekregen. Dit terwijl de Nederlandse overheid er vanuit gaat dat de werkgever primair verantwoordelijk is voor de huisvesting van arbeidsmigranten. Een enkele respondent is ingetrokken bij de partner, die hier kennelijk al verbleef. Verreweg het belangrijkste kanaal om woonruimte te vinden is via informele sociale netwerken (familie, vrienden of kennissen); krap de helft van de Poolse en Roemeense (45 procent) en meer dan de helft van de Bulgaarse respondenten (56 procent) vond woonruimte via zulke informele sociale netwerken. Daarnaast blijken makelaars of andere tussenpersonen vaak van belang om woonruimte te vinden. Dit geldt voor Poolse respondenten vaker dan voor Roemeense en Bulgaarse respondenten. Roemeense geïnterviewden blijken de woonruimte het vaakst op eigen kracht te hebben gevonden (via internet of door rondvragen). Er is geen aanwijzing dat respondenten al de weg weten naar het aanbod van sociale huurwoningen van corporaties via Woonnet Haaglanden. Al met al blijkt ook hier, net als hiervoor bij het vinden van de eerste baan, dat vooral Bulgaarse respondenten vaak zijn aangewezen op informele sociale netwerken om in Nederland werk en woonruimte te vinden. Kennelijk is het zo dat veel Bulgaarse arbeidsmigranten op eigen initiatief naar Nederland komen om dan via al in Nederland aanwezige landgenoten te proberen hier meer voet aan de grond te krijgen.

Tabel 25. Mate van tevredenheid met huidige woonsituatie?

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
(Zeer) tevreden	27	64%	23	77%	41	80%	91	74%
Noch tevreden, noch ontevreden	12	29%	4	13%	4	8%	20	16%
(Zeer) ontevreden	3	7%	3	10%	6	12%	12	10%
Totaal	42		30		51		123	

Ten slotte vroegen we respondenten of ze tevreden zijn met de huidige woonsituatie, zowel financieel als kwalitatief gezien. Ze blijken over het algemeen redelijk tevreden. Slechts een op de tien respondenten is ontevreden of zeer ontevreden met de huidige woonsituatie. Meer dan de helft van de Poolse respondenten is tevreden of zeer tevreden met de woonsituatie. Dit is opvallend omdat ze, zoals we zagen, ook het vaakst hoge huurlasten dragen. Roemeense en Bulgaarse respondenten zijn nog vaker tevreden over de huisvesting. Over het algemeen zijn de geïnterviewden dus content met hun huidige woonsituatie, ondanks zoals we eerder zagen dat ze soms hoge huurlasten hebben en samenwonen met meerdere personen.

7. Toekomstperspectief

De vraag hoe het toekomstperspectief van de arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa eruit ziet is politiek gezien erg actueel. Vaak wordt verwezen naar de periode van de migratie van 'gastarbeiders' uit Mediterraane landen, waarbij veel arbeidsmigranten zijn gebleven. Zullen de MOE-landers migranten zich hier vestigen? Of teruggaan dan wel doortrekken naar een ander land? Het is gecompliceerd om hier onderzoek naar te doen. Migranten weten vaak ook niet hoe lang ze ergens zullen blijven en of ze ooit nog terugkeren naar het land van herkomst. Het idee dat men ooit – maar vaak nooit – definitief zal terugkeren naar het land van herkomst wordt de 'mythe van de terugkeer' genoemd. Het is dus interessant om te analyseren hoe de migranten op onze vragen over de toekomst denken, maar het is waarschijnlijk geen zeer betrouwbare indicatie voor wat ook echt zal gebeuren.

Tabel 26. Hoe lang denkt men voor het werk in Nederland te blijven?

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Hooguit een jaar	3	7%	2	7%	3	6%	8	6%
Twee jaar	2	4%	2	7%	7	14%	11	9%
Drie tot vijf jaar	7	17%	4	13%	11	22%	22	18%
Vijf jaar of langer (incl. permanent)	18	43%	10	33%	16	31%	44	36%
Weet niet	12	29%	11	37%	14	27%	37	30%
Geen antwoord	0	0%	1	3%	0	0%	1	1%
Totaal	42		30		51		123	

Zoals we in tabel 26 kunnen zien is een groot deel van de respondenten van plan om langere tijd of zelfs permanent in Nederland te blijven. Vooral de Poolse respondenten zijn voornemens lang hier te blijven, krap de helft van hen (43 procent) wil hier langdurig of permanent blijven. Hetzelfde geldt voor een op de drie Roemeense en Bulgaarse respondenten. Opvallend is ook de categorie die niet weet hoe lang men in Nederland wil blijven (ruim een op de drie respondenten antwoordde niet). Dit verschijnsel, ook wel 'intentional unpredictability' genoemd, is ook opgemerkt in buitenlands onderzoek over arbeidsmigratie uit de MOE-landen (Eade et al. 2006). Hierbij wordt bedoeld dat veel arbeidsmigranten uit deze landen bewust hun opties open houden. Ze hebben nog geen vastomlijnde plannen en willen flexibel kunnen reageren op de mogelijkheden die zich voordoen. Die mogelijkheden kunnen in Nederland liggen, maar evenzeer in andere Europese landen en in het land

van herkomst. We zien deze 'intentional unpredictability' vooral bij de veelal hoger opgeleide Roemeense respondenten.

Duidelijk is ook dat van de drie groepen de Bulgaarse respondenten het vaakst minder lang in Nederland willen blijven. Een op de vijf Bulgaarse respondenten wil hooguit een of twee jaar in Nederland blijven. Bij de andere groepen willen minder respondenten zo kort in Nederland blijven.

Tabel 27. Waar wil men heen als men Nederland verlaat?

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Terug naar land van herkomst	29	81%	7	27%	29	66%	65	61%
Werken in ander EU-land	4	11%	11	42%	10	23%	25	24%
Terug naar Nederland om te werken	0	0%	1	4%	1	2%	2	2%
Weet niet	3	8%	5	19%	3	7%	11	10%
Geen antwoord	0	0%	2	8%	1	2%	3	3%
Totaal	36		26		44		106	

Waar willen respondenten naar toe als zij uit Nederland vertrekken? In tabel 27 zijn de antwoorden op deze vraag weergegeven voor de respondenten die dus *niet* permanent in Nederland willen blijven. Vooral veel Poolse respondenten geven aan dat ze na hun verblijf in Nederland willen teruggaan naar het land van herkomst. Het feit dat zij vaker seizoenswerk doen hangt hier nauw mee samen. Ook veel Bulgaarse respondenten willen terugkeren naar het land van herkomst. De wens tot terugkeer vloeit voort uit de onzekere, vaak informele arbeidspositie die zij in Nederland hebben. Een op de tien Poolse respondenten en bijna een op de vier Bulgaarse respondenten denkt er echter ook over om na het verblijf in Nederland naar een ander EU-land te trekken om daar te werken. De Roemeense respondenten denken hier echter anders over. Slechts een kwart van hen wil na het verblijf in Nederland terugkeren naar het land van herkomst. Kennelijk zien zij weinig perspectief in het eigen land. Iets minder dan de helft van de Roemeense respondenten (42 procent) wil na Nederland elders in de EU gaan werken.

Tabel 28. Waar hangt uw verblijf in Nederland c.q. terugkeer naar eigen land van af?

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Beschikbaarheid van werk	8	22%	12	46%	26	59%	46	43%
Familiesituatie	9	25%	5	19%	3	7%	17	16%
Geld	5	14%	1	4%	4	9%	10	9%
Als in persoonlijke behoefte is voorzien	2	6%	1	4%	1	2%	4	4%
Situatie in eigen land	5	14%	0	0%	2	5%	7	7%
Betere baan in eigen land	3	8%	1	4%	0	0%	4	4%
Diverse redenen	2	5%	2	8%	3	7%	7	7%
Persoonlijke redenen of relatie in NL	1	3%	4	15%	3	7%	8	7%
Slechts tijdelijk in Nederland	1	3%	0	0%	2	5%	3	3%
Totaal	36		26		44		106	

Uit tabel 28 kunnen we afleiden waar het voor de respondenten vanaf hangt of ze in Nederland blijven dan wel teruggaan naar het land van herkomst. Verreweg de meest genoemde reden is de beschikbaarheid van werk. Zo lang ze in Nederland werk hebben, zien ze geen of minder reden om terug te keren naar het herkomstland. Dit verandert echter wanneer ze hier werkloos raken. Vooral voor de Bulgaarse en Roemeense respondenten is de beschikbaarheid van werk de meest genoemde reden om te blijven dan wel te vertrekken. Voor de Poolse respondenten geldt dit in mindere mate, voor hen is de familiesituatie de meest genoemde reden om te blijven dan wel te vertrekken. Wanneer men door familieomstandigheden terug moet naar het land van herkomst, is men geneigd om Nederland (al dan niet tijdelijk) de rug toe te keren. Bij de andere twee groepen wordt de familiesituatie beduidend minder vaak genoemd als reden om in Nederland te blijven dan wel te vertrekken. Alles bij elkaar genomen, kunnen we stellen dat de beschikbaarheid van werk voor de geïnterviewde arbeidsmigranten de meest genoemde reden is om in Nederland te blijven.

Tabel 29. Onder welke omstandigheden zou u terugkeren naar uw land van herkomst?

	Polen		Roemenen		Bulgaren		Totaal	
Hogere levensstandaard in eigen land	19	46%	3	10%	11	22%	33	27%
Omstandigheden van familie of vrienden	3	7%	10	33%	13	25%	26	21%
Bij gebrek aan werk in Nederland	4	10%	2	7%	13	25%	19	15%
Goede baan/salaris in eigen land	9	21%	2	7%	4	8%	15	12%
Als ik genoeg geld verdiend heb	5	12%	1	3%	1	2%	7	6%
Wil niet terug	1	2%	6	20%	6	12%	13	11%
Weet niet/geen antwoord	0	0%	1	3%	0	0%	1	1%
Overige redenen	1	2%	5	17%	3	6%	9	7%
Totaal	42		30		51		123	

We hebben de respondenten tot slot ook gevraagd onder welke omstandigheden ze naar het land van herkomst zouden terugkeren. Voor de meeste respondenten hangt dit af van de hoogte van de levensstandaard in eigen land. Vooral Poolse respondenten noemen deze reden vaak. Roemeense en Bulgaarse respondenten noemen echter familieomstandigheden vaker als reden om terug te keren naar het land van herkomst. Opvallend is dat de levensstandaard in eigen land door slechts weinig Roemeense respondenten wordt genoemd als reden om terug te keren. De interpretatie hiervan is niet helemaal duidelijk. Misschien is de levensstandaard in eigen land voor hen inderdaad niet zo belangrijk om terug te keren. Men zou in Nederland of elders in Europa blijven, ook als de levensstandaard in Roemenië hoger wordt, bijvoorbeeld vanwege het soort werk dat men hier kan doen. Een andere mogelijke interpretatie is dat de meeste Roemeense respondenten niet geloven dat de levensstandaard in eigen land ooit zoveel stijgt dat ze terugkeer zouden overwegen. Hoe het ook zij, vrij veel Roemeense respondenten (een op de vijf) geven aan überhaupt niet naar eigen land terug te willen.

Literatuur

- Bochove, M. van, K. Rusinovic en G. Engbersen (2010)
Over de rode loper. Kennismigranten in Rotterdam en Den Haag.
Den Haag: Nicis Institute
- Boom, J. de, A. Weltevrede, S. Rezai en G. Engbersen (2008)
Oost-Europeanen in Nederland. Een verkenning van de maatschappelijke positie van migranten uit Oost-Europa en voormalig Joegoslavië. Rotterdam: Risbo.
- Burgers, J., S. van de Pol, E. Snel, G. Engbersen, M. Ilies, R. van der Meij, en K. Rusinovic (2011)
Arbeidsmigranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië in West-Brabant: Sociale leefsituatie, arbeidspositie en toekomstperspectief. Den Haag: Nicis Institute
- Eade J., Drinkwater S., Garapich M. (2006)
Class and Ethnicity – Polish Migrants in London, CRONEM. Guildford: University of Surrey.
- Engbersen, G., E. Snel en J. de Boom (2010)
'A van full of Poles': Liquid migration from Central and Eastern Europe. In: R. Black, G. Engbersen, M. Okólski en C. Pantîru (eds.) *A Continent Moving West? EU Enlargement and Labour Migration from Central and Eastern Europe.* Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 115-140
- Gemeente Den Haag (2010)
Monitor Midden- en Oost-Europeanen in Den Haag, 2010. Dienst Onderwijs, Cultuur en Welzijn.
- Snel, E. Burgers, J. Engbersen, G. Ilies, M. Van der Meij, R. en Rusinovic, K. (2010)
Arbeidsmigranten uit Bulgarije, Polen en Roemenië in Rotterdam: Sociale leefsituatie, arbeidspositie en toekomstperspectief Den Haag: Nicis Institute
- Weltevrede, A.M., J. de Boom, S. Rezai, L. Zuijderwijk en G. Engbersen (2009).
Arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa – een profielschets van recente arbeidsmigranten uit de MOE-landen. Rotterdam: Risbo.

Krantenberichten:

“Een bed voor tientje per dag”

In: *AD/Haagsche Courant* 10-07-2010 p. 7

“Studenten hunkeren naar kamer in Laak”

In: *AD/Haagsche Courant* 5-08-2010 p. 5

“Oost-Europeanen staan op straat”

In: *AD/Haagsche Courant* 19-08-2010 p. 5

“Ik wil hier voorlopig niet meer weg”

In: *AD/Haagsche Courant* 24-08-2010 p. 4

“Den Haag ziet problemen met Oost-Europeanen groeien”.

In: *Trouw*, 01-11-2010.

“Norder: zet werkloze Polen uit”.

In: *de Volkskrant*, 11-12-2010

Bijlage A

Het klassenschema van Erickson, Goldthorpe en Portocarero (EGP)

I	Higher-grade professionals, administrators, and officials; managers in large industrial establishments; large proprietors
II	Lower-grade professionals, administrators, and officials, higher-grade technicians; managers in small industrial establishments; supervisors of non-manual employees
III	Routine non-manual employees
IVa	Small proprietors, artisans, etc., with employees
IVb	Small proprietors, artisans, etc., without employees
IVc	Farmers and smallholders; other self-employed workers in primary production
V	Lower-grade technicians; supervisors of manual workers
VI	Skilled manual workers
VIIa	Semi-skilled and unskilled manual workers (not in agriculture, etc.)
VIIb	Agricultural and other workers in primary production

